

УДК 091

В. В. Семикрас, асп., КНУТШ

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ БОГДАНА КИСТЯКІВСЬКОГО

Для української філософії актуальність питання про співвідношення права і моральності визначається тією обставиною, що доля ідеї права у вітчизняній культурі виявилася досить драматичною. Традиція амбівалентного ставлення до права, часто навіть приймаюча форму правового нігілізму, являє собою як вітчизняну реакцію на кризу "юридичного світогляду" на Заході, так і результат характерного для вітчизняної духовної культури етичного максималізму.

Ключові слова: право, держава, демократія, ідеологія, етика.

Для украинской философии актуальность вопроса о соотношении права и нравственности определяется тем обстоятельством, что судьба идеи права в отечественной культуре оказалась достаточно драматичной. Традиция амбивалентного отношения к праву, зачастую даже принимающая форму правового нигилизма, представляет собой как российскую реакцию на кризис "юридического мировоззрения" на Западе, так и результат характерного для отечественной духовной культуры этического максимализма.

Ключевые слова: право, государство, демократия, идеология, этика.

For Ukrainian philosophy relevant question of the relationship between law and morality is determined by the fact that the fate of the idea of law in our culture proved to be quite dramatic. The tradition of the ambivalent attitude toward the law, sometimes even taking the form of legal nihilism, Russia is both a reaction to the crisis "legal philosophy" in the West, and the result is characteristic of native spiritual culture of ethical maximalism.

Keywords: law, government, democracy, ideology, ethics.

Відомий український філософ і правознавець Богдан Кістяківський є одним з найбільш рішучих критиків правового нігілізму російського суспільства на початку ХХ ст. Він переконливо довів, що однією з причин правового нігілізму є нерозвиненість правосвідомості російської інтелігенції та відсутність філософського осмислення права, яке розкривало б його справжню етичну, соціальну та культурну цінність. Для цього він пропонує переглянути характерні для російської культури розуміння права: право, як державного примусу (юридичні позитивісти), і право, як етичний мінімум людської поведінки (В. С. Соловйов і його послідовники). Богдан Кістяківський доводить, що духовна культура складається не тільки з цінних змістів, значну частину культури складають цінні формальні властивості інтелектуальної та вольової діяльності. Таким чином, російська інтелігенція в своєму етичному максималізмі та безкомпромісному пошуку істини недооцінює, а швидше навіть нехтує і зневажає особливі цінності культури – формальні цінності. З усіх же формальних цінностей саме право відіграє найважливішу роль у житті людини і суспільства.

Богдан Кістяківський визнає, що слабкість правосвідомості російської інтелігенції визначається не однією лише суб'єктивною причиною відсутності інтересу до правових ідей, ця слабкість є результатом відсутності правового порядку в повсякденному житті народу. Однак, на його думку, російська інтелігенція з цього факту зробила зовсім інший висновок: висновок про те, що це навіть корисно для майбутньої держави. Особливість російського правового нігілізму полягає в наявності добре продуманої теорії заперечення права, отже, феномен правового нігілізму в Росії має глибокі ідейні та культурні корені і аж ніяк не пояснюється тільки дефектами менталітету неосвічених верств населення або нехтування правом з боку правлячих класів. Богдан Кістяківський розрізняє дві сторони правового ідеалу – особистість, дисциплінована правом та стійким правопорядком, і особистість, наділена усіма правами і вільно користується ними. На думку вченого, розуміння правового ідеалу було дуже далеким не тільки для народних мас та еліти суспільства, але й для російської інтелігенції.

Хибне, на думку вченого, розуміння співвідношення права і моральності стало причиною безрезультативно-

сті багатьох зусиль російської народницької інтелігенції. Помилкове, на думку Богдана Кістяківського, припущення, що свідомість народу орієнтована виключно етично, перешкодило вдосконаленню традиційних форм народного життя, зокрема, громади. Між тим, зазначає вчений, ігноруючи інтуїтивне право, російська інтелігенція вважала правом тільки зовнішні, найчастіше маловживані, норми закону. Таким чином, російська культура була позбавлена справжньої правосвідомості, місце якої було віддано етичним принципам, доповненим бюрократичним формалізмом.

Перспективи формування нової правосвідомості, Богдан Кістяківський пов'язує з визнанням російським суспільством фундаментальності, самостійності та важливості етичної проблеми, тобто актуальності вимог справедливості, самостійності етичної повинності і соціального ідеалу. Відкинувши натуралістичну соціологію і марксизм як соціально-філософські системи і не розходячись з ними як з позитивно-науковими теоріями, більшість російських мислителів повинні були визнати, що постановка етичної проблеми можлива тільки в релігійно-метафізичному сенсі.

Науково-філософський підхід до етики і права, дослідник пов'язував з неокантіанською методологією гуманітарного пізнання. В результаті він прагнув створити етико-нормативну концепцію права як теоретичну і методологічну основу подолання правового нігілізму, характерного для російської культури.

Загальна неокантіанська методологічна установка конкретизується в прихильності дослідника до основних ідей Баденської школи. Орієнтація науки про право і етики на гуманітарно-наукове знання можлива тільки при рефлексивній опосередкованості, що полягає в аналітичних, критичних і синтетичних процедурах, які даються філософією. Разом з тим, підкреслюючи необхідність філософської рефлексії гуманітарного знання для створення юридичної науки та етики, Богдан Кістяківський відмовлявся розглядати їх як чисто філософські науки. Подібна спроба була зроблена в працях марбургських неокантіанців Г. Когена, Р. Штаммлера, погляди яких російський мислитель піддавав критиці.

Український мислитель вказує, що в науці про право накопичилося безліч наукових знань, отриманих емпі-

ричним шляхом, що навіть філософи, які певним чином повертають науку про право до залежного положення по відношенню до філософії, абсолютно несподівано повинні враховувати наукові знання, набуті чисто юридичною думкою. І найголовніше – ці знання мають відношення до етики. Той факт, що область етики та область права споріднені, давно визнано в філософії; обидві ці області завжди відносять до одного загального відділу практичної філософії. Богдан Кістяківський був переконаний, що в практичній філософії головне місце традиційно належало етиці.

В неокантіанській етиці з'являється нове ставлення до права, адже при побудові системи робиться спроба орієнтувати етику на юриспруденцію. Отже, і право завдяки теоретичній розробці, якої воно зазнало в юриспруденції, набуває самостійного значення для етики. Разом з тим, якщо ми вже не вважаємо, подібно Канту, поняття права лише етичною та пізнавальною категорією, то все ж не сумніваємося в тому, що в ньому є елементи трансцендентальної первинності. Різноманітність елементів, що входять в наукове пізнання права, збільшується завдяки тому, що право в своєму емпіричному бутті пов'язано з самими різними областями явищ. Своє методологічне завдання Богдан Кістяківський бачить в тому, щоб підготувати ґрунт для заключного синтезу, який повинен привести до цілісного і повного знання про право.

Центральною категорією такого синтезу є категорія повинності. Саме ця категорія визначає критичну позицію дослідника щодо позитивізму і натуралізму, з одного боку, і метафізики – з іншого. Богдан Кістяківський піддає критиці, з одного боку, позитивістське і натуралістичне перенесення уявлень про необхідність, що має відношення до природи, на область етично належного, а з іншого, відкидає метафізичне прагнення отримати більш загальну категорію, ніж повинність.

Вчений стверджував, що російські мислителі не вважали для себе можливим прийняти кантівське положення про самостійність етичного початку, адже воно визначається протиставленням формальних категорій необхідного і належного. У російській філософії перемогла позиція метафізичного ідеалізму, згідно з якою протилежності між буттям і повинністю, істинним і належним мають безумовний характер.

Телеологічна точка зору протилежна щодо природничої точки зору. Доцільним ми вважаємо те, що призводить до здійснення чогось цінного. Загальні формули, на підставі яких визначається відповідність дій з тими чи іншими цілями, називаються правилами або нормами, які являють собою правила або норми оцінки, а не примусові закони для діяльності. Таким чином, Богдан Кістяківський поділяє установки Баденської школи неокантіанства, згідно з якими людина створює свій світ цінностей, абсолютно незалежний від природного порядку речей. Дослідженням цього світу цінностей займається не природознавство, а філософія.

Категорія повинності лежить в основі розробленої Богданом Кістяківським етико-нормативної концепції права. Дослідник наголошує, що справжня сутність права безумовно етична, як би не ухилилися окремі, фактично діючі правопорядки від вимог моральності. Пов'язати право і моральність, представити моральність в якості критичної інстанції над правом позитивним – ось що становило основну теоретичну задачу Богдана Кістяківського, в здійсненні якої він схилявся не

тільки до німецьких вчителів (І. Канта і неокантіанців Баденської школи), а й відомого російського мислителя В. С. Соловйова.

Богдан Кістяківський виділяє емпіричні і трансцендентальні цілі права. Серед трансцендентальних цілей найбільше значення для права, згідно Богдана Кістяківського, мають саме етичні цілі, що зумовлюють його природу: свобода і справедливість. Наявність у праві зазначених цілей визначає, як необхідність його нормативно-етичного дослідження, так і правомірність відповідного поняття права. Але визначенням нормативно-етичного поняття для Богдана Кістяківського аж ніяк не вичерпується таке різноманітне явище, як право. Право є і державно-організаційне, і соціальне, і психічне, і нормативне явище. Всі ці різні його прояви підлягають самостійному вивченню, і тому науково правомірно не одне, а кілька понять права. Нормативне поняття права Богдан Кістяківський виділяє поряд з державно-організаційним, соціальним і психологічним. При цьому нормативне поняття права є у російського вченого не нормативно-логічним (як, наприклад, у Г. Кельзена), а нормативно-етичним, ціннісним.

Про кожне громадське явище ми можемо судити з моральної точки зору. Всякий раз, коли ми маємо факт з суспільного життя, ми можемо запитувати: чи задовольняє він ідеї справедливості чи ні. Про все, що стосується людей і відбувається серед них, можна і треба судити з моральної точки зору, встановлюючи справедливість або несправедливість того чи іншого явища. Категорія необхідності – це категорія пізнання; ми застосовуємо її тоді, коли хочемо зрозуміти або пояснити дещо. Категорія справедливості – це категорія оцінки. Вона нічого не може нам пояснити. Ми нічого не зрозуміємо і не відкриємо, якщо будемо застосовувати її. На підставі її ми можемо зробити тільки моральний висновок, тобто визначити, що є добро, а що – зло.

Богдан Кістяківський захищав ідеали правової держави і розробляв юридичні аспекти ідеї правової соціалістичної держави. Ця ідея отримала у нього розвиток в якості ідеї суб'єктивних публічних прав. Дослідник приходить до висновку про те, що поряд з цивільними і політичними правами повинні гарантуватися права соціальні, а саме: право кожного громадянина – вимагати від держави забезпечення йому нормальних умов економічного та духовного існування.

Справжні цілі держави дослідник бачив у здійсненні солідарних інтересів людей. З цього випливає і етичний сенс держави. Сприяючи зростанню солідарності між людьми, держава облагороджує і підносить людину. Вона дає йому можливість розвивати кращі сторони своєї природи і здійснювати ідеальні цілі. В облагороджені і піднесені ролі людини і полягає істинна сутність й ідеальна природа держави. Разом з тим, він стверджує, що мета соціального розвитку не в тому, щоб всі члени суспільства перетворилися в людей, які розраховують на милосердя і благодіяння з боку суспільства, а в тому, щоб в нікого не було потреби розраховувати на благодіяння. Богдан Кістяківський стверджує, що кожній людині має бути гарантовано право на гідне людське існування, що служить підставою для цілого ряду правових домагань особистості. Ця гарантія повинна виникати не в силу почуття жалості, а в силу самої природи правової організації в нормальному соціальному ладі.

Надійшла до редколегії 14.03.12